

Княз Владимир Черкасски - строител на Нова България

Първа част

Автор: К. Гербов

Княз Владимир Черкасски - строител на Нова България

Автор: К. Гербов

Една от характерните особености на Руско-турската освободителна война през 1877-1878 г. е обстоятелството, че при главното командване на Действащата руска армия (т. н. Главна квартира) е била учредена и е функционирала специална канцелария за гражданска организация и управление на освобождаваните на юг от Дунава земи. Нейната задача била, едновременно с воденето на военните действия, да се полагат и основите на новата българска държава, като в освободените земи, с помощта на местните национални сили, на мястото на ликвидираната турска администрация се изграждат нови държавни институции. Ръководителите и служителите на гражданската канцелария могат да бъдат определени като истински строители на Нова България, изпреварващи по време дори тези, описани в книгата на Симеон Радев.

Началата на гражданското управление към руската армия са поставени официално на 16 ноември 1876 г., когато с височайша заповед на император Александър II, при главнокомандващия Действащата армия на Балканите е учредена длъжността „ръководител по гражданските дела“, с налични при него чиновници за поръчки и специална канцелария, наричана в

официалните документи: Канцелария за граждански дела при главнокомандващия на Действащата армия на Балканите. Същия ден е утвърдена и секретна инструкция за специалните задачи, възлагани на изпълняващия новоучредената длъжност, а на 21 ноември с. г. последвала нова заповед,

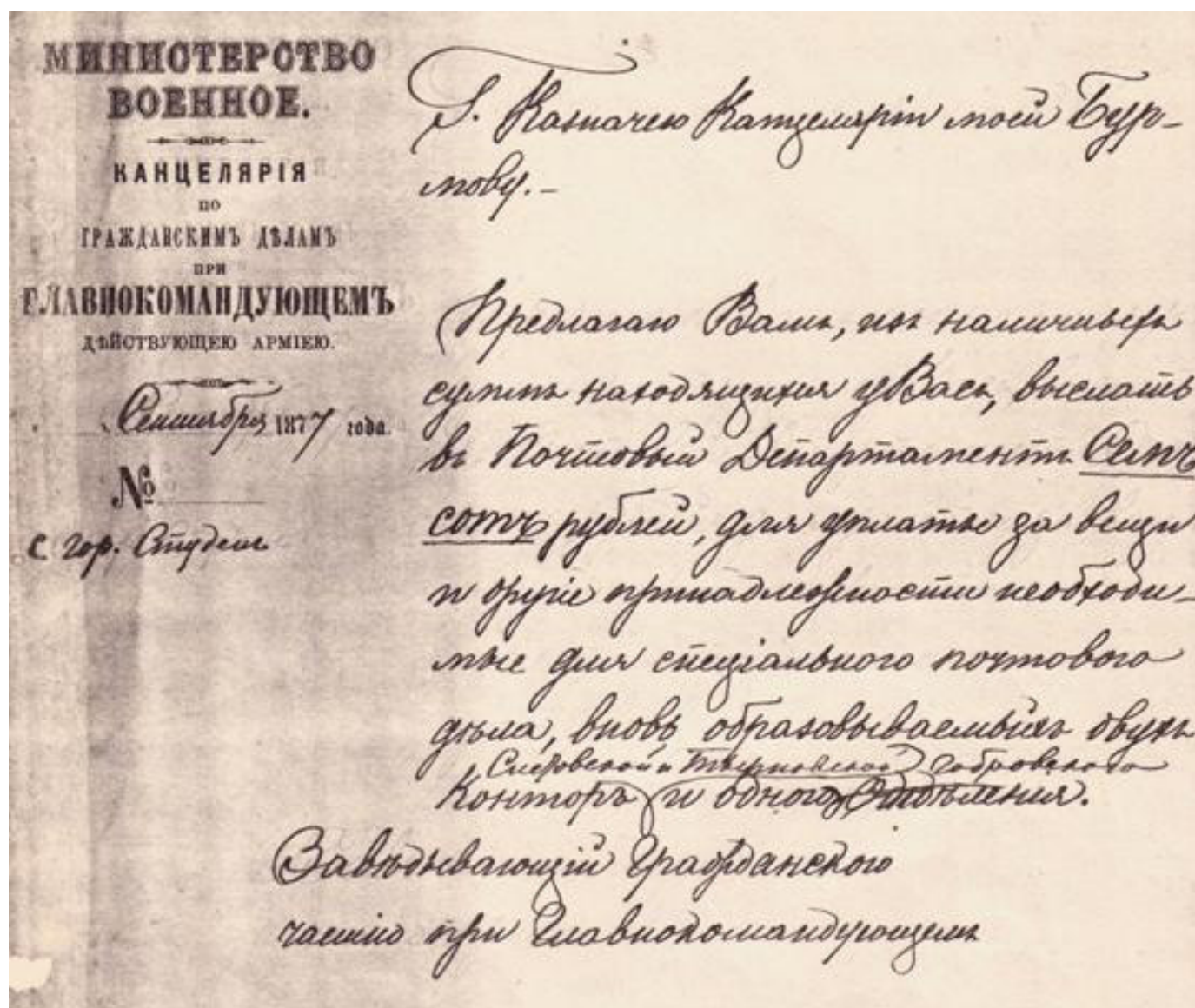
Княз Владимир Александрович Черкасски (1824-1878).

с която на военното ведомство е обявено, че за ръководител по гражданските дела е назначен действащият статски съветник (чиновник от пети клас) княз Владимир Черкаски.

Всъщност княз Владимир Александрович Черкаски още преди издаване на заповедта за назначаването му на поста „ръководител по гражданските дела“, вече бил предложил организационната структура и очертал основните задачи на новото, неприсъщо за войсковите формирования учреждение, и той самият се е отнасял с голяма отговорност и високо съзнание към неговата мисия. В докладната си записка от 1 ноември 1876 г. до военния министър

Д. А. Милютин Черкаски пише: „Без да се задоволява с победата и покоряването на врага, руската армия трябва да остави здрави следи в областта след своята победа. Русия поема задължението да устрои и организира земите и да ги напусне едва тогава, когато в тях бъде въведен необходимият граждански ред“.

Макар и цивилно лице, ръководителят на гражданските дела имал големи пълномощия и бил непосредствено подчинен на главнокомандващия армията, или както се е казвало тогава - имал е личен доклад. Въпреки това, военното командване в лицето на самия главнокомандващ и най-вече на началника на Полевия щаб, се е отнасяло резервирано към гражданската

Чернова на писмо на ръководителя на гражданската част при главнокомандващия княз Владимир Черкаски до касиера на канцеларията му Тодор Бурмов. Писано в Горна Студена през септември 1877 г.

канцелария и нейния ръководител, считайки че те ще бъдат пречка при изпълнение на военните им задължения. Тази била причината, две седмици след преминаването на руските войски в България, ръководителят на гражданските дела и канцеларията му да се намират все още в Румъния, въпреки че според уставното положение мястото им било при Главната квартира.

Но на 1 юли 1877 г., след като бил извикан от специален куриер, княз Владимир Черкаски пристигнал в Търново, последван дни след това от помощниците си. Оказало се, че в освободените от руските войски територии възниквали безредици между християнското и мюсюлманското население, което налагало съвременната намеса на гражданското управление за организиране на административни управления и местна полиция.

Сведения за резултатите от дейността на княз Владимир Черкаски и неговата канцелария можем да намерим в том 7 на голямата „История на България“. Има писани някои неща и в интернет. Аз няма да ги повтарям, а ще се опитам да обърна внимание върху по-малко познатото. Ще представя два документа - докладни записки на княз Черкаски до руския военен министър Дмитрий Милютин.

Знаем колко много инициативи са били предприемани от дейците на българското националноосвободително движение: чети, революционни комитети, въстания. И всичките са били неуспешни. На практика българските революционери не са успявали да се обединят около тактиката, която трябвало да се възприеме, за да може подчиненият на Османската империя български народ да се сдобие с независимост. Имало и различни виждания относно държавното устройство на освободената страна. В един момент разногласията по този въпрос са загърбени и неговото решение е оставено за след Освобождението. Милеещи за него, обаче, едва ли Георги Раковски, Любен Каравелов, Васил Левски, Христо Ботев, Стефан

Стамболов, Георги Бенковски и другите, са имали ясна представа за реалните проблеми, които ще възникнат пред България, ако да речем Априлското въстание бе успяло и турците си бяха събрали тогава багажа и бяха поели към Турция.

Владимир Черкаски започва да мисли от там, където свършват мислите на българските революционни дейци. За него победата на Русия над Османската империя е била нещо несъмнено. Затова и пише: „Когато 300-хилядната руска армия премине Дунав, няма сила, която би могла да я спре. Не е мислима никаква дипломатическа пречка; иначе ще потръпне цяла Русия.“

Тръгвайки от тази постановка княз Черкаски развива в докладната си записка от 1 ноември 1876 г. до военния министър на Русия своите виждания за организирането на гражданско управление в България. Основните моменти в записката са включени в споменатата инструкция от 16 ноември с. г., определяща задачите, възлагани на изпълняващия длъжността „ръководител по гражданските дела“. Особено интересна е другата докладна записка на Черкаски, също до руския военен министър, която е представена в Пловещ през май 1877 г. В нея виждаме развити мислите на един руски политик за целите и задачите на Руско-турската освободителна война от 1877-1878 г. Запознаваме се с разсъжденията около един от въпросите, който от дълго време ни вълнува: защо Русия е тръгнала да ни освобождава.

Тъй като не съм професионален преводач, вероятно преводът ми не е съвсем точен и гладък. Старал съм се да предам все пак смисъла на написаното от Черкаски. Изложението в оригиналните записки, макар и свежо като мисъл, е доста „громаво“ като изложение. Написаното не е в такъв изряден вид, каквото то би имало, ако князът го бе дал на някой професионален филолог да го редактира.

Докладна записка на княз Владимир

Александрович Черкаски до военния министър генерал-адютант Милютин, от 1 ноември 1876 г.

В скоро време се очаква откриване на военните действия на Балканския полуостров.

Тази война, чужда на завоевателните стремежи, има за главна цел от една страна - утвърждаване и разширяване на политическата автономия на някои от васалните земи на Турция, в една или друга степен ползващи се вече от такава автономия; от друга - действителното подобряване на нравствения и материалния бит на цялото угнетено днес християнско население на Турция и в особеност на славянските племена, били досега жертва на пълния произвол на турската администрация. Този особен, необичаен характер на настоящата война усложнява в значителна степен и задачата, чието разрешение се възлага на руската войска. Без да се задоволява с победата и покоряването на врага, руската армия трябва да остави здрави следи в областта след своята победа. Русия поема задължението да устрои и организира края, и да го напусне едва тогава, когато в него бъде въдворен достатъчен граждански ред. От друга страна, очевидно е, че пребиваването на руската армия в края след победата над враговете, по много причини не може да бъде продължено за неопределено време. В полза на Русия е изискването крайт да бъде организиран възможно по-бързо и възможно по-бързо в него да се излязат заложите на самобитната местна администрация.

Но тази важна цел може да бъде постигната само в случай, че още сега, незабавно, се пристъпи към сериозно изучаване на място на действителните условия при които съществува крайт, и ако организационните работи, необходими за неговото трайно гражданско устройване, бъдат водени едновременно, и така да се каже, паралелно с военните действия.

Положението на войската и на войсковото началство ще бъде до известна степен

облекчено, ако според завземането от армията на областите на Турция зад Дунав, в тези области във възможно най-кратко време бъдат постепенно организирани и въведени в действие най-подходящите местна администрация и устройство, в замяна на предишното турско управление, отменяно и помитано от успехите на нашето оръжие.

Това се изисква за честта на Русия и е от полза за самия край, поеман под високото покровителство на руското правителство. Жителите на края, разбира се, ще очакват и ще се надяват, че след изгонването на турците и придвижването на руските войски напред, в тила на нашата армия ще се въдвори по-добър ред от предишните турски порядки, които ще е в състояние да ги възнагради (жителите) за неизбежните тежести, свързани с войната, и ще бъдат предприети действителни органични мерки относно обещаното материално и нравствено подобряване на бита им.

Военното началство, потопено в ежеминутните и неотложни военни грижи, няма свободно време нито зорко да наблюдава хода на местното управление в тила на войската, нито още по-малко да събира необходимите материали, а също да изучава и подробно да отчита всичките исторически и статистически условия на края и своевременно да изготвя проект за неговото окончателно гражданско устройство, щателно съобразено с тези условия. Всичките тези съображения водят до мисълта за необходимост от учредяване от самото начало на отделна канцелария към главнокомандващия на армията, на която да бъдат възложени гореуказаните задачи, при това ръководена от висш граждански чиновник, непосредствено подчинен на главнокомандващия.

С оглед възможността да се регулират действията на съществуващите на разни места славянски комитети, имащи най-различни наименования, би следвало да се възложи също изключително само на това лице и на ръководената от него канцелария, посредничеството между тези комитети и всякакъв вид частна руска

благотворителност - с местните за Балканския полуостров безбройни нужди и потребности, за чието задоволяване днес разпокъсано се насочват действията на гореказаните комитети.

Накрая, както в първоначалния период на военните действия, който ще предшества очистването от турското владичество на някаква по-значима територия, където би могло да бъде постепенно въдворявано новото местно гражданско управление, така и впоследствие - същото лице би могло да приеме, съвместно със специално назначеното по този предмет от военното началство друго лице, грижите за набиране и екипиране на доброволците в предвижданите български дружини и за образуване на местната българска военна сила.

По този начин лицето, намиращо се при главнокомандващия като ръководител по гражданската част, според непосредствените указания на главнокомандващия и с помощта на специалната канцелария за гражданските дела трябва да ръководи както цялата организация на местното гражданско устройство и управление в областта, според очистването ѝ от турците, в това число и всички текущи дела на това управление, така също и всички подготвителни работи за съставяне на проектите с положенията за окончателното устройване на областта; с други думи, цялата вътрешна гражданска част: текуща и политическа.

Но за да може действително да се осъществи успешно делото по правилното, постепенно устройване на местното гражданско управление и на местната организация, е съвършено необходимо на новопроектираното управление във ведомството на главнокомандващия да се придаде същественото условие за единство на действията, без което е немислимо никакво сериозно дело и при чието отсъствие е по-добре то да не се предприема. Затова, ако се счете за действително неизбежно при главнокомандващия да има дипломатическа канцелария, отделена от останалите

граждански дела, не влизаща в състава на общата гражданска канцелария, то в крайна сметка е съвършено необходимо да се ограничи строго и безусловно нейната дейност изключително само до чисто дипломатическите сношения с признатите от Русия правителства и техните дипломатически агенти. Всичките без изключение друг вид граждански и политически дела, не влизащи в този ред на сношения, трябва да бъдат напълно и безусловно предадени в канцеларията за гражданските дела, която в необходимите случаи ще влиза за тях в преписка и съглашение с щаба, приемайки заповедите непосредствено от самия главнокомандващ. Иначе в сношенията с местните жители и местните граждански власти може лесно да се въдвори вредно двувластие. Също така може често да се срещне затруднение и за самия щаб и военното управление: към кого да се обръщат за съдействие по различните видове дела и въпроси - към дипломатическата ли канцелария, или към лицето, състоящо по гражданските дела при главнокомандващия; а всяко подобно затруднение ще породи само безредие или забавяне в изпълнението на законните и неотложни искания.

Ръководейки се от гореизложените съображения и с предположението, че съществуването на отделна дипломатическа канцелария би могло да се сметне за съвършено неизбежно, проектираното учреждение при главнокомандващия на армията би могло да бъде устроено на следните основания:

1. При главнокомандващия на Действащата армия има лице, ръководещо гражданските дела. Ръководителят по гражданските дела при главнокомандващия на армията се счита, според заеманото от него място, за най-старши от гражданските чиновци в армията.
2. Ръководителят по гражданските дела при главнокомандващия на армията управлява канцеларията за гражданските дела. Към него се полага помощник и няколко лица за специални поръчения. Към Канцеларията за гражданските дела има няколко

деловодители и техни помощници.

Броят на лицата за специални поръчения при ръководителя по гражданските дела, а също и броят на необходимите в канцеларията деловодители и техните помощници, се определя и утвърждава от главнокомандващия на армията, на основа на опита; той се допълва постепенно според действителната необходимост от чиновници.

3. Ръководителят по гражданските дела при главнокомандващия на армията се назначава със специална височайша заповед. Неговият помощник се назначава чрез утвърждаване от главнокомандващия, по предложение на ръководителя по гражданските дела. Чиновниците за специални поръчения и чиновниците, влизащи в състава на канцеларията за гражданските дела, се определят, уволняват и преместват от място на място по разпореждане на ръководителя по гражданските дела при главнокомандващия.

4. Ръководителят по гражданските дела при главнокомандващия на армията приема заповеди по поверената му част изключително и непосредствено само от главнокомандващия на армията. За най-важните, подлежащи на неговото ръководство дела, ръководителят по гражданските дела докладва на главнокомандващия на армията на основа на специална инструкция. По същия начин от него се представят за утвърждаване на главнокомандващия на армията проектите за местното устройство и необходимите преобразования в края.

5. В канцеларията за граждански дела се съсредоточават без изключение гражданските и политическите дела по устройството и управлението на Заддунавския край според степента на очистиането му от турците. Затова дипломатическата канцелария се ограничава изключително само със сношения с подлежащите правителства и с техните дипломатически агенти. Впрочем, от главнокомандващият на армията зависи,

ще бъде ли видяна необходимост да се изземат от ведомството на дипломатическата канцелария някои дела и сношения и те да бъдат предадени в канцеларията за гражданските дела.

6. На ръководителя по гражданските дела при главнокомандващия на армията, под върховното ръководство на главнокомандващия се възлагат главно: а) събиране на нужните статистически и исторически материали, длъжни да служат като ръководство при съставяне на проектите за необходимите в края преобразувания, насочени за нравственото и материалното подобряване на бита на населението; б) съставяне на самите проекти за положенията по този предмет; в) постепенно въвеждане в действие на новото местно гражданско управление и на утвърдените от главнокомандващия проекти за преобразованията в разните части на Заддунавския край, според степента на очистиането им от турското владичество; г) наблюдаване за възможно правилното протичане на дейността на гражданската местна администрация в тила на армията и дейно съдействие на военното началство при охраната на местното население от всякакъв вид притеснения; д) намиране от числото на местните жители, с помощта на сведения, доставяни и от разните военни началници, на напълно благонадеждни лица, които по своето влияние, опитност в условията на местния живот и преданост на руското правителство, могат да бъдат използвани полезно в делото по устройването на местното управление; е) следене за ползите на Православната църква и за охрана на народните училища и вземане на необходимите мерки за материалното осигуряване на Църквата и училищата и към дейното ускоряване на тяхното преуспяване; ж) закриляне на свободата на вярата на иноверците, в това число на мюсюлманите, от проявите на местен фанатизъм; з) постепенно, според възможностите, въвеждане на подобрен ред на разпределянето и вземането на данъците и налозите; и) дейно съдействие на военното началство за образуване на български дружини и въобще на местна военна сила, на която да може да бъде

възложена охраната на областта, след оттеглянето на руските войски; ѝ) посредничество между разните славянски комитети, както в Русия, така и извън нея - и местните нужди и потребности на жителите на Заддунавския край.

7. Руските консули и консулските агенти в тези части на Заддунавския край, които бъдат завзети с руското оръжие, постъпват под пълното ръководство на канцеларията по граждански дела и могат с разрешение на главнокомандващия на армията, с присвояването им, ако е нужно на друго название, да бъдат насочвани към ръководене на необходимите дела по местното гражданско управление.

8. Към канцеларията за граждански дела, ако е нужно, с утвърждаване от главнокомандващия на армията към Сръбското правителство се назначава специален комисар, независимо от белградския генерален консул, с цел облекчаване и регулиране на връзките със Сръбското княжество на разните славянски комитети и за други поръчения от всякакъв вид, които могат да се срещнат. Впрочем, след утвърждаване от главнокомандващия на армията, сношенията по всички тези предмети с канцеларията за граждански дела и изпълнението на нейните искания могат временно да бъдат възлагани и на генералния консул на Русия в Белград.

9. С разпореждане на главнокомандващия на армията към канцеларията за граждански дела - за специални поръчения при нейния ръководител и за нуждите на местното гражданско управление, могат да бъдат командирани военни чиновници от всички части на войската, и по същия начин - след свързване с останалите граждански ведомства в Империята, също и чиновници от тях.

Докладна записка на княз Владимир Александрович Черкасски, представена на военния министър в гр. Плоещ (втората половина на май 1877 г.)

Европа не разбира и никога няма да разбере нашата умереност и нашата безкористност.

Умереността тя разбира като наша слабост или неспособност; а безкористността - като спотаени наши далечни цели. Отгук идва неуспехът на нашите преговори в миналото, и възможността за подобен неуспех и в бъдеще.

Когато ние не искахме да започнем войната, Европа веднага помисли, че ние съвсем не сме способни на такава и англо-турските политици почнаха с такава дързост да устройват le pont d'or (златен мост) към Русия, че ние волно-неволю бяхме принудени да се хванем за оръжието.

Сега войната се започна. И ако на противниците отново бъде даден макар и най-малък повод да мислят, че ние мечтаем само за това, как най-бързо да се отървем от нея, нашите истински намерения отново ще бъдат разбрани превратно и нас отново ни чака неуспех. Или на Европа отново ще ѝ мине мисълта, че ние търсим мир a tout prix (на всяка цена), или тя ще почне да подозира, че ние нарочно не искаме да решаваме източния въпрос, щото впоследствие, при удобен момент да завладеем всичко. От тези фалшиви предположения ще възникнат крайно неизгодни за нас предложения, които ще затегнат сключването на почетен мир; забавянето на акта за мир може действително да ни създаде грамадни затруднения и да изиска вече такива жертви, които ще се отразят дълбоко върху целия организъм на държавата.

Европа ще почне да ни разбира само тогава, когато във всяка наша дума, във всяка стъпка, ще вижда непоколебима твърдост и решимост, ясно и разумно поставена цел, съответстваща на нашите собствени интереси, и справедливо, напълно безпристрастно отношение към общоевропейските интереси.

Особено е важно това в отношенията с практичната Англия. Трябва смелостта, силата и настойчивостта на нашите убеждения да ѝ правят точно такава впечатление, каквото правят на нас речите на Биконсфилд. Иначе, партията (играта) е неравна, а борбата загубена.

Първият и най-важен интерес на Русия и цяла Европа е да бъде решен източният въпрос.

Ако ние запазим мнението, че той още не е узрял, и че можем да го замажем, ние няма да срещнем съчувствие у никого, няма да си намерим съюзници; напротив - всичко и всички ще бъдат против нас.

Предполага се, че при решаването на източния въпрос нашите интереси ще се сблъскат с европейските главно в три пункта: за Цариград, за проливите и за съдбата на балканските християни. Трябва решението на тези частни въпроси да бъде максимално съгласувано с общото, окончателно решение на целия въпрос.

1. Цариград не ни е необходим. Той може да ни служи като стратегическа цел за действие (ако няма друго средство, което да принуди противника на мир); преследвайки тази цел ние можем да го овладеем; но думите на Царя вече гарантираха на Европа, че ние за нищо няма да останем в него.

Както изглежда, ние не трябва да протестираме, ако по причини, съвпадащи с тази гаранция, Цариград временно бъде завзет от флотите на чуждестранните държави, стига той да не бъде завзет от флота само на една коя и да е държава. Работата може да се усложни, ако освен турците ние срещнем там сухопътни войски на която и да е държава. В такъв случай всички дадени от нас гаранции трябва да изгубят всякаква сила.

Считайки, обаче, че работата ще мине без тези усложнения, пита се: да оставим ли Цариград на турците, или той да бъде свободен град?

В интерес на Русия и на цяла Европа е по-изгодно Цариград да бъде свободен град.

Подобно решение завинаги приключва източния въпрос, докато при турската власт източната хроническа болест все още ще продължава и при известни обстоятелства

може да има за нас и Европа неизгодни и бедствени обрати.

Против посоченото решение обикновено възразяват, че свободният град безусловно ще се подчини на английското влияние, че той ще стане свърталище за всички революционери, като световна интернационалка; накрая, че ограничаването на цариградската територия ще предяви големи практически трудности.

Но английското влияние напълно достатъчно ще се уравнирява от влиянието на останалите търговски нации, особено от гърците, италианците, французите и англичаните. За революционерите пък, и за интернационалката, там няма удобна почва. Цариград е твърде отдалечен от всички интелегентни работници и от фабричните места на Европа, че да привлече към себе си агитаторите. Това е търговски град, град на спекулата, и не е промишлен. За кръга на агитаторите тук е свършена пустиня: няма нито заводски, фабрични работници, жадуващи за борба с капитала, нито националности, на които може да се връчи знамето на бунта. При това класата на търговците е най-добрата полиция; те са непримирим враг на всичко, което нарушава спокойствието и ще съумеят да не допуснат революция.

Що се отнася до ограничаването на цариградската територия, то за това спомага както самата природа, така и историческите предания. За азиатската част няма какво да се говори, нека Скутари остане на турците. В Европа, пък, за граница може да служи или днешният край на околията Неваи-Хербая, почти съвпадащ със съществуващата през средните векове Анастасиева стена (на Черно море - западно от Деркос, на Мраморно - Силиврия; издигната против българите при император Анастасий I в 512 г.), или линията от Кючук-Чекмедже към Чифликану (?), където турците сега мислят да издигнат непрекъсната укрепена позиция. В първия случай площта на цариградската територия ще бъде около 2100 квадрат. километра с

население около 600 хил. жители, при което в нея ще влязат островите българска земя около Деркос и Чаталджа. Във втория случай площта ще се ограничи на около 700 кв. километра с население 570 000 души, и българско население ще се среща почти само в самия град.

В двата случая цялата цариградска територия (с условното изключване на нейния североизточен ъгъл между Буюк-дере на Босфора и Килия на Черно море, чиято съдба зависи от решаването на въпроса за проходите) трябва да се подчини на муниципалната (общинската) власт, в чийто състав следва да се включат освен местни, също и международни представители за закрила на международните интереси. След това всички военни учреждения и заведения в Цариград трябва да бъдат закрити; държавните здания, с изключение на безусловно необходимите за общината, могат да бъдат продадени за сметка на контрибуциите или дълговете на Портата, а частните владения (в това число и някои дворци според избора на султана) да се запазят напълно за сегашните им собственици.

II. Пролитите. Преди всичко Англия би следвало да бъде поканена за категорично и фактическо обяснение: в какво именно тя вижда връзката на своите интереси с Босфора и Дарданелите, от какво именно се бои, с какви доводи може да подкрепи заявлението, че тези проходи заплашват нейния път към Индия?

Нека искрено си каже мнението: може би тогава, ако нямаме никакви фактически опасения, ние също ще съумеем да ѝ дадем такава фактическа гаранция.

Но едва ли в самата Англия има поне един здравомислещ човек, който сериозно и чистосърдечно да вярва на всички издигани от английската дипломация опасения. Търговските интереси на Англия в Черно море не надминават интересите на другите европейски държави. Пътят, пък, през Суец към Индия, лежи напълно встрани от Дарданелите и Босфора. Очевидно, че под

издиганите опасения на Англия, в действителност се крие само един смъртен страх: Русия да не направи така, че чрез завладяване на проливите да стане съвършено неуязвима за английското оръжие и изплъзвайки се изпод неговата заплаха, да се добере безнаказано до Индия в Средна Азия.

В това е цялата същност на въпроса и именно по отношение на нея ние сме длъжни да бъдем твърди. За облекчаване на работата ние можем да предложим на Англия каквито иска гаранции: ако иска - можем да и позволим да завземе Суец, да завземе Афганистан и всичките Приморски възвишения, обещавайки, че от своя страна 10-20-30 години няма да направим в Азия и крачка напред; но затова спрямо проливите трябва да стоим на възможно най-благоприятните за нас решения.

Тук има три изхода.

Първият е - устието на Босфора да бъде в наша власт, а изходът от Дарданелите да бъде свободен за всички.

Вторият - устието на Босфора да бъде в наша власт, а входът в Дарданелите да се даде на англичаните или да бъде зает от чуждестранен гарнизон.

Третият - двата пролива да бъдат напълно свободни и на тях да няма никакви укрепления, щото проходите да бъдат винаги и еднакво отворени както за търговските, така и за военните съдове.

Тъй като Босфорът представлява входно-вътрешна, а Дарданелите изходно-външна врата на нашите владения, то очевидно първият изход е най-изгоден за нас. Той ни прави неуязвими при отбрана и запазва в същото време за нас свобода за настъпление. Владеейки устието на Босфора (а за това е достатъчно да имаме макар и неголям негов ъгъл на европейския бряг), ние ще сме спокойни за целия юг на Русия и няма да бъдем принудени да се охарчваме за развитието на грамаден военен флот, тъй като няколко големи оръдия на твърдата земя, подсилвани в случай на война с

торпедни заграждения, могат да противостоят на какъвто и да е флот. А тъй като целият север на Русия през по-голямата част на годината е самоосигурен, а от към сухопътната страна към западната граница, разполагайки със 100-милионно население ние можем винаги да бъдем достатъчно силни, то подобно решение на въпроса действително ще бъде най-велико благодеяние за Русия, ще отстрани много войни и на веки ще заздрави нейната съдба.

Вторият изход е по-малко изгоден, но също е много добър. Той ни лишава от свободата за настъпление, но все пак запазва за нас неограниченото преимущество на осигурената отбрана. Напразно е да се мисли, че отдавайки на англичаните или въобще на чуждестранните държави Дарданелите, ние ще си нанесем голяма вреда. Във всеки случай в мирно време нашата търговия ще бъде свободна. Във военно, пък, забраната за нашия флот да излиза в Средиземно море ще бъде само фиктивна. И без дарданелските укрепления ние все едно не сме в състояние да се решим на открита борба с английския флот. Сухопътните оръдия тук нищо няма да добавят на англичаните и ние така по-смело можем да отидем на подобна постъпка, която е безвредна за нас и по-скоро е способна да въоръжи цяла останала Европа против Англия.

Най-сетне за третия изход може да се каже, че той нищо няма да ни донесе; в него даже има повече неудобства за нас, отколкото изгоди. Разбира се свободата на проходите ще се съгласува с общоевропейските направления. Прогресивните хора гледат на всяко ограничаване на мореплаването, като на принцип, комуто е съдено неизбежно да отпадне. Но това е справедливо само от фискална гледна точка; търговията действително трябва да бъде свободна от данъци за преминаване. По отношение на отбраната на държавата, работата изглежда съвсем другояче. Каква ни е ползата, че проливите ще станат отворени за всички. Ако ние можем да разчитаме, че някога ще развием своя военен флот до висотата на английския и френския, тогава правото, спечелено от сегашната война, разбира се

би имало за нас своята цена. Но подобни сметки са химера. В действителност ние тържествено и пред очите на всички ще прекараме от Средиземно в Черно море дребничка ескадра от 5-6 съда, но за това след тяхната опашка ще отворим път за десетки от най-силните неприятелски съдове.

Подобно решение ще доведе Русия до грамадно съсипване на развитието на нейните морски сили, а в случай на война отново ще подложи целия юг на бедствие и вълнение.

Нима за нас е изгодно, през есента, когато всички наши пристанища са препълнени с хляб, ленено семе и проч. продукти, когато в тях се товарят маса съдове, изведнъж да дойде неприятел и наведнъж да унищожи труда и богатството на цялото наше южно население? Нима за нас е изгодно, пред неприятелската морска сила винаги да е отворена възможността да извърши десант на нашите черноморски брегове, да подстрекава татарите и планинците, да им прекарва оръжие и водачи-фанатици и да поставя все още на карта нашата власт в Крим и Кавказ?

Нека по-добре проливите останат за турците. До тях ние можем още да се доберем, докато срещу Европа ще бъдем съвсем безсилни. Снемем ли веднъж бариерата, ние вече с нищо няма да можем да изгъдим английския флот от Черно море. Той ще бъде тук вечно, по адмиралтейско разписание, ще заеме по-известните спирки (във Варна, Синоп, Трапезунд, Батуми, възможно също в Севастопол), всяка наша крачка ще бъде контролирана от тях, от всяка дреболия може да възникне дръзка нота, и ще ни се наложи или да отстъпим във всичко на Англия, или да живеем във вечен страх от война с нея.

Сега ние успяхме да оградим своите пристанища с торпеда. Но в бъдеще, пред вид постоянно циркулиращите неприятелски съдове, това ще се окаже затруднено. Нас могат да ни атакуват съвсем внезапно и в коя и да е минута да

променят всичко. По такъв начин третата комбинация се оказва не само нежелателна, но с положителност и вредна. Трябва решително да бъдем за първите две. Ако и те се окажат недостижими и се наложи да запазим проливите за турците, трябва да се опитаме, не може ли да базираме отбраната на Босфора на основа на смесен руско-турски гарнизон. Това би установило вечен мир между нас и турците и би било само повторение, но в по-сериозна и ненарушима форма на Ункяр-Искелесийския договор (1833 г.) (по който Турция трябвало да държи Дарданелите

отворени за приятелите и да затваря проливите за враговете).

III. Съдбата на Балканските християни.

Със споразумението с Австрия вече е набелязана съдбата на западните области на Турция. На нас не ни е необходимо да отстъпваме от това споразумение. Нека Австрия да вземе за себе си Босна и Херцеговина; само Сърбия и Черногорието да получат уговорените за тях територии. За Албания също няма какво особено да се грижим: каквото предложи Европа, това и ще приемем. Но след това, съдбата на

Карта на България, съставена според вижданията на княз Владимир Черкасски относно нейните граници.

останалата част на Балканския полуостров, включваща България и участъците от гръцките земи, изисква най-сериозно внимание. Трябва да се има предвид, че ако ние не бъдем в състояние да направим тук нещо по-радикално, то, в крайна сметка, не трябва да допускаме нищо, което би могло да ни навреди.

Почвата за решаване на съдбата на българо-гръцките християни е твърде неустойчива. На пръв поглед изглежда, че за нейна опора могат да служат достатъчно многочислените статистически и етнографски материали, но в действителност цялата представена от тях маса от цифри и данни е до такава степен противоречива, че и на най-авторитетният източник не трябва да се дава пълно доверие. Достатъчно е да се спомене, че според разните европейски изследвания числеността на българите в Европейска Турция се определя в границите от 2 до 7 милиона (!), а на гърците от 900 хил. до 2 940 хил.! При това в същата пропорция се изопачават и съотношенията между тези националности. (Всичко зависи от това, на кого симпатизира авторът; така например услужливият грък, пушал неотдавна в Лондон „An Ethnological map of European Turkey and Greece“, стига до този извод, че гърците в Европейска Турция са 2 940 хил., а българите само 2 650 хил.)

Игнорирайки цифрите, следва преди всичко да се реши: остават ли българите и гърците под властта на турците, или ще бъдат свободни; - ще бъдат ли всичките те подведени под един режим, или ще се раздели източната половина на Балканския полуостров на части с различна степен на автономия и с различни отношения към сегашното или бъдещото правителство?

Независимостта на християните ще реши източния въпрос; следователно, ние всячески трябва да се стараем да ги освободим от турците. Но има голяма разлика, ще дадем ли при това превес на българите, или ще се съгласим да отстъпим всички преимущества на гърците.

Българите са народ и по религия, и по език,

и по произход най-подходящ за руския. Той е издигнат с нашата култура, отглежда се с нашето духовно образование, от нас черпи и почти на нашия език преподава всички елементарни начала на науката. Това е наше дете, което никога няма да тръгне против нас, на което е съдено да се развива не другояче, а в тесен съюз с нас.

Гърците са противоположност на българите, отдавна изгубили доверие във всичко, обръщащи религията в поминък, в интрига, изпитващи към нас тайна ненавист и ежеминутно са готови открито да се обърнат в най-зли наши врагове, само за да заслужат пред Европа допълнителна изгода за себе си. По хитрост, интрига, умение да мамят Европа и скриват своите дела, те за нас са по-лоши и по-опасни и от поляците.

Българите гледат на нас, като на бащи - просветители и спасители, гърците - като на угнетители и азиатски варвари. В политическите си стремежи те се считат за единствени и законни наследници на всичкото имущество на турците на Балканския полуостров, и са готови да изкоренят всичко, което застане на пътя им.

Този основен факт трябва да ръководи всички наши решения. Дали ще става дума за пълната независимост на балканските области, или само за тяхната отделна автономия, ние не трябва да изпускате предвид, че всичко, което се ореже от България, още веднага или след известно време, ще се падне на гърците. Споразумението за българските вилаети, което беше постигнато на Цариградската конференция, противоречеше много на този принцип. Може да сме доволни, че то не се състоя, и по-добре да искаме много по-малко, отколкото отрано да онеправдаваме българите и в същото време да си създаваме опасен, непримирим противник, сега вече натрапващ се за ролята да служи като крепост на цяла южна Европа против руското варварство.

Тъй като резултатите от войната далеч още не са известни, то и за участта на балканските християни следва да се

допуснат няколко предположения.

Поставяйки най-високо, че за нас от всичко е най-изгодно да постигнем пълната им независимост, да допуснем, че Европа няма да постави особени затруднения за тази сделка.

В този случай ще ни се наложи да потърсим за нея практическа формула, чиито главни основи, изглежда, биха могли да бъдат следните:

1) По-голямата част от източната половина на Балканския полуостров трябва да образува Българско Княжество. Земите, не влизащи в това княжество, трябва да се присъединят към Гръцкото кралство.

2) Границата на България трябва да върви: на запад - по вече височайше одобрената линия; на юг - от планината Пинда по река Бистрица (Индже-Карасу) до Солунския залив; през този залив и Солунския полуостров до Егейско море (при което г. Солун и ез. Бешик преминават към България), по-нататък по морския бряг до устието на р. Марица, нагоре по тази река до вливането на р. Ергене, по Ергене и нейния приток Чорлу-дере до хребета на Странджа, и накрая по водораздела на този хребет до Атанасиевата стена, или до Цариградската територия; на изток - по брега на Черно море; на север - по Дунав.

При подобно очертаване на границата, твърде близо съвпадаща с историческите, етнографските и религиозните предели на двете съперничащи си националности, се има предвид главно: да се осигурят необходимите икономически условия за самобитното съществуване на Българското Княжество; да се сложи отрано предел на развитието на опасните гръцки претенции и да се разграничат тези две националности по възможност така, че по-малко да си пречат една на друга. България в този случай ще представлява една компактна цялост, имаща свободен, широк достъп до Черно и Егейско море, но не допираща се до Мраморно море; Гърция, свръх прибавката на Епир и Тесалия, ще получи

целите Архипелагски острови, ще получи два главни полуострова (Солунския и Галиполския) и ще се допира до Егейско и Мраморно море, но няма да се допира до Черно, където трябва да бъде запазено преимуществено нашето, или въобще славянското влияние.

Площта на княжеството ще бъде равна приблизително на 4,500 - 4,600 квадрат. мили. Населението ще бъде около 5-5,5 милиона, в това число до 4-4,5 мил. българи с част власи, сто хиляди гърци, 50 хиляди евреи, а останалите - турци, татари, цигани, черкези и разни други племена.

В числото на българите се включват няколкото десетки, а може и стотици хиляди помаци (българи-мюсюлмани); но те далеч не са фанатици (в това отношение те рязко се отличават от сръбските мюсюлмани в Босна), и съхраняват както езика, така и българските обичаи. От мюсюлманите опасни са само турците и черкезите, но те не са много: едва ли повече от половин милион. Що се отнася до татарите, то те винаги са живели в мир и съгласие с българите, а татарските гирей даже са покровителствували българите и са били постоянни техни защитници пред турците.

При тези етнографски условия вътрешното развитие и благоустрояване на княжеството няма да срещне никакви сериозни затруднения.

3) Българското Княжество трябва да се счита за свършено отделно от Русия, но първоначално трябва да се намира под нейния протекторат. Неговия самостоятелен живот трябва да бъде подготвен със статут, какъвто е бил създаден през 1829-35 г. от граф Киселов за румънските княжества.

4) Изборът на княза (с участието или без участието на Европа) преди всичко трябва да отговаря на най-главното условие: да бъде в една вяра с българския народ. За народ, намиращ се все още на низка степен на културата, вярата е всичко. Всички опити да се създаде от България здрав, сигурен

организъм, ще се превърнат в нищо, ако ръководителят е разединен по вяра с народа.

5) Столица на княжеството трябва да бъде Пловдив (Филипопол) като средищен пункт за цялата територия, като главен разсадник на българската интелигенция, като град, свързан със света вече чрез железен път, и накрая, като пункт, удобен за противодействие на съседното гръцко влияние, което ще се стреми към завладяване на българската страна. Така би могло да се работи по-леко и по-успешно, отколкото, ако столицата на новото княжество би била преместена повече на север (напр. в Търново), или на северозапад (напр. В София).

Ако осъществяването на Българското Княжество на базата на тези основи срещне непреодолими препятствия, тогава ще се наложи да се обърнем към другата комбинация, допускаща за християните вече много по-тесни предели на автономия.

Тук преди всичко могат да изплуват цариградските условия (Солсбъри), даващи на България почти същите граници в северната част, но свършено променящи южните ѝ предели, и изискващи свръх това разделяне на България на два вилаета, с центрове в Търново и София. Според тези условия България никъде не се допира до Егейско море; цялото крайбрежие на това море, както и на Мраморно, остават за турците, т. е. на гърците. Също така към тях напълно преминават санджаците Родосто, Галиполи и Одрин. Всичките южни и югоизточни епархии с масата от българския народ остават за гърците. България се обрича на живот без свободни пристанища (понеже от което и да е, дадено ѝ в Черно море, трябва все пак да се преминава през Босфора и Дарданелите), без търговско развитие; отрано се поставя в положението на икономически роб на Гърция.

Можем ли ние да се съгласим на това; ще ни благословят ли българите и ще удовлетворим ли ние поне гърците?

Доволни няма да има, а българите ще ги

погубим. Очевидно трябва да се търси друга комбинация.

Най-добре е в този случай да се стои на принципа, щото подобряването на участва на Балканските християни да се прилага към тях без разлика в националностите, без нови изкуствени административни или териториални деления. Това е европейски принцип. Европа не може да го отхвърли.

След това, придържайки се към този принцип, ние можем да искаме въвеждането на вече изпробваните от Европа начала: изборно управление за каазите, местен контрол в по-големите административни единици, изравняване и ограничаване на данъците, правилна система за събирането им, охрана на вътрешната безопасност от местната полиция, - и трябва да прибавим към тези изисквания още: правилното прилагане на също европейския принцип - реална свобода на изповеданията, опираща се на безпристрастна и правилна административно-църковна организация.

Прилагането на тези начала, особено на последното, ще облекчи съдбата на България много повече, отколкото всякакво преправяне на нейните граници и назначаване на някакви идеални генерал-губернатори за нейните вилаети. Важно е това, че с осъществяване на последното условие, всичките български епархии веднага ще се освободят от гърците, че ще се очертае напълно границата на българските земи, която след това вече няма да успеят да изтрият нито турците, нито гърците, нито англичаните.

Щом бъде постигнато главното, ще остане вече второстепенния разговор за черкезите и турските войски и гарнизони.

Черкезите действително са грабители, това е бич за страната. Възгордялата се Порта ги отстояваше пред Европа. Но трябва да се мисли, че принудена да се смири, тя няма да противостои на тяхното преселване в Азия, особено, ако макар и част от разходите за това преселване бъде възмездена от България, които ще се възвърнат от собствеността на цялата земя и

на постройките на заминаващите преселници.

Относно съкращаването на турските войски и гарнизони трябва пак да бъдем внимателни, в смисъл, тази мярка да не се предложи изключително само за някоя една единствена област, например, Крайдунавска България, а да бъде обща.

Условията на Одринския мир, отстранили турските сили от Молдавия и Валахия, бяха напълно целесъобразни затова, защото по отношение на румънската територия те се явяваха като обща мярка, обхващаща цялата румънска земя. Но какво значение би имало опразването на турските гарнизони в българската земя от едната страна на Балкана, и запазването им в същата българска земя от другата страна на хребета? Това би могло да доведе само до твърде вредното укрепване на недоразумението за ограничаване на българската страна само в ивицата от Дунав до Балкана. И ако непросветеното в славянските въпроси министерство на Биконсфилд има извинение да се появява пред Европа с подобно предложение, то най-малката партиципация (временно присъединяване) към него на нашето министерство би имала свършено компрометиращо значение.

Собствено за населението са опасни заптиите (жандармите) - грабителите, а не низамите (редовната постоянна войска). Ако първите бъдат заменени с местна постоянна полиция, то към присъствието на вторите можем да се отнасяме снизходително и по-скоро трябва да се иска унищожаването на турските крепости и укрепления на европейската територия, отколкото извеждането на турските войски.

Премахването на крепостите е важно затова, защото те служат за опора на турската върховна власт; защото разчитайки на тях, Турция безцеремонно потъпква всички обвързващи я договори, не зачита най-тържествените свои обещания, знаейки колко е трудно на противника да я изкара от всички укрепени пунктове.

Премахването на крепостите е важно и от икономическа страна. Те се строят и въоръжават за сметка на населението. Строят се чрез натурална повинност и преди всичко служат да разорят напълно околното население. Оръдията на Круп поглъщат значителна част от бюджета.

Заслужава си да се настоява за освобождаването на страната от крепостите, гарнизоните са по-малко вредни, незащитени със стени, те могат да бъдат сметени за минута.

Нашата окупация. Дали ние ще се ограничим само със споменатите частични реформи, или ще постигнем съгласието на държавите за пълна автономия на балканските християни, във всички случаи ще се появи въпросът: как практически ще преминем към новия ред?

На това може да има само един отговор: - посредством завземането на страната от нашите войски. На Цариградската конференция още можеше да се спори: да се пускат ли или да не се пускат нашите войски в България. Но когато 300-хилядната руска армия премине Дунав, няма сила, която би могла да я спре. Не е мислима никаква дипломатическа пречка; иначе ще потръпне цяла Русия.

Следователно преговорите могат да вървят не за това, ще заемем ли или няма да заемем страната, а ще останем ли в нея и при какви условия?

Ние, разбира се, можем да дадем тържествено обещание, че не желаем да оставим България за себе си, ще побързаем възможно най-скоро да я опразним. Но точно така ние също сме длъжни да заявим, че няма да я оставим безпомощна през времето, необходимо за въвеждане на реформите.

Тъй като реорганизацията на страната съгласно местните и етнографските условия в различните ѝ части ще бъде свързана с различни трудности, то в някои нейни окръзи нашето настаняване ще бъде по-слабо и по-кратковременно, а в други - по-

силно и по-продължително.

Ако в тази дейност пожелаят да ни помогнат други държави, ние можем да се отнесем към подобно предложение само с пълно съчувствие. Съгласно желанието на Австрия, тя може да завземе Босна и Херцеговина. На Италия можем да предоставим заемането на Албания, а ако пожелае, то и на Епир и на Тесалия, ако те не минат към Гърция. Ние нямаме никаква нужда да поемаме цялото бреме върху себе си. Обаче желателно е, щото в България да се разпореждаме сами, а в Цариград всички, или никой.

Според относителната трудност на преустройство на страната, зависеща главно от една или друга пропорция на турците към масата на населението, България има следните особености.

а) В Крайдунавска България, съответстваща на вилаета Туна, заключена между Дунав, Черно море, Балкана, Витоша и сръбската граница (с включване на градовете София и Ниш), турското население е сгруппирано основно в източната част (Дели-Ормана и южна Добруджа), където то даже е достигнало положителен превес над християните. В средната част процентът не само на турците, но въобще на мюсюлманите, значително отстъпва на християните, а в западната част той е съвсем малък и турци се срещат само в градовете.

При крайна икономия във войската и при условие, че някои турски крепости ще бъдат взривени веднага, за охраняване на източната част е необходимо (в Русе, Шумен, Варна) не по-малко от една дивизия пехота и два казашки полка, за охраняване на средната (Търново, Враца) полк пехота, полк казаци, и за западната (София, Ниш, Видин) също полк пехота и полк казаци.

б) В Загорето или Задбалканска България, съответстваща на вилаета Едрене (българския Одрин или гръцкия Адрианопол), мюсюлманите отстъпват значително на християните, при което турците, освен в градовете, се срещат само на неголеми участъци, никъде не

представляващи непрекъснатата маса (по-крупните им участъци лежат само към страната на Карнобат и Родопите). За завземане на тази част, особено като се има предвид удобството в съобщенията (железния път Цариград-Одрин-Пловдив с отклонение към Ямбол) и околоръстието на страната, могат да бъдат достатъчни една бригада пехота и два казашки полка. Накрая

в) В Долна България (или Македонска), съответстваща на вилаета Солун, по-голямата част на Битолския (или Манастирския) вилает и част от Скопския (или Ускюбския) мюсюлманите също значително отстъпват на християните, а турците са съвсем малко и те са се притиснали на неголеми участъци само към р. Бистрица (под Касторийското и Островското езеро) към Солунският провлак и към средната част на Родопите. Долна България е по-обширна от Загорето; но тъй като нейното мюсюлманско население в значителна степен се състои от българи с частици албанци, сърби и прочие, то за завземането ѝ може да бъде достатъчна една пехотна бригада с три полка казаци, чиято служба отчасти ще се облекчи от Солунско-Митровишкият железен път.

По такъв начин след сключване на мира за охраната на самата България ще ни е необходимо да задържим на място военен корпус с не повече от 2 1/2 пех. дивизии и 9 казашки полка със съответната артилерия.

Пребиваването на нашите войски в Долна България, в по-голямата част на Задбалканската (освен Сливенския санджак) и в западната половина на Крайдунавската, при благоприятни условия може да се ограничи само до няколко месеца. Пребиваването пък в източната част на Крайдунавска България и в Сливенския санджак, т. е. сред основната маса на мюсюлманско-българското население, може да се проточи на няколко години, и в интерес на самото дело, относно срока на очистването на тези части не трябва да вземаме никакви положителни задължения.

Издържката на нашите войски в България

трябва да се покрива с доходи от нея, но тъй като страната не може да задоволи всички войскови потребности, то е много важно да се установи сигурна и евтина връзка на окупационния корпус с Русия.

Пътят през Румъния е обиколен, скъп, и от Дунав към Задбалкана неудобен. Имайки предвид, че главната и най-продължителна окупация ще се наложи да бъде в района Варна-Шумен-Ямбол-Бургас, даващ възможност да се действа свободно и по северната и по южната страна на Балкана, - най-изгодно се оказва осигуряването на съществуването на нашите окупационни войски чрез организирането на директни

морски доставки от нашите пристанища към Варна и Бургас. По такъв начин посочения район ще се превърне в база за целия окупационен корпус и ще стане заедно с това залог, че всички условия, договорени от нас за България, няма да бъдат нарушени, и че новият живот, отворен от нас за нея, няма да изгасне под усилията на нейните врагове и неприятели.

Желателно е нашите връзки с Варна и Бургас, предизвикани от окупацията, да се превърнат в постоянни и да осигурят завинаги тези пристанища за Русия. На северния и източния бряг на Черно море за Русия има подслони - на западния няма нито една опорна точка. Ако ние мечтаем за развитие на търговията ни, то преди всичко трябва да й дадем удобни пристанища, и в това отношение Варна и Бургас са много важни, както защото съставляват естествен изход за продуктите на голяма част от България, така и защото се намират близо до Цариград. Владеейки ги, ние можем в повечето случаи да предварваме появата на противника в проливите.

За да бъдат нашите морски връзки с България и окупационния корпус действително безопасни, ние трябва да парализираме турския флот. Най-доброто средство за това би се съдържало в приемането на част от турския флот в сметката на контрибуциите за военната издръжка. (Може би при пресмятането на контрибуционната сума би могло да бъдат впоследствие прихванати и самите пристанища Варна-Бургас или поне едно от тях).

Използвани източници:

1. Н. Р. Овсяный. Русское управление в Болгарии в 1877-1878-1879 г. г. Том I - Заведывавший гражданскими делами при главнокомандовавшем Действующей армии д. с. с. князь В. А. Черкасский. С. П., 1906.
2. Д. Ризов. Българите в техните исторически, етнографически и политически граници (атлас). Б., 1917, http://www.promacedo...0-40_bg.htm#30, карта 33.